

ПАХОДЖАННЕ СПЕЦЫЯЛЬНАЙ ЛЕКСІКІ Ё СФЕРЫ ІНФАРМАТЫКІ І ВЫЛІЧАЛЬНАЙ ТЭХНІКІ

Захвей Д.У., Краўчанка П.Д., Філянкова М.І.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь

Пятрова Н. Я. – к. філал. н., дацэнт

У рабоце разглядаюцца асаблівасці беларускай спецыяльнай лексікі ё сферы інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі. Вызначаецца, што такое тэрмін, прафесіяналізм і наменклатурная назва. Разглядаецца склад спецыяльнай лексікі і робяцца высновы пра некаторыя асаблівасці беларускай тэрміналогіі, а таксама пра найбольш распаўсюджаныя шляхі запазычвання.

У наш час практычна немагчыма ўявіць сваё жыццё без сучасных інфармацыйных тэхналогій, гаджатаў і электронных прылад. Усе яны сталі неад'емнай часткай нашай паўсядзённасці і выкарыстоўваюцца ў навуцы, адукацыі, прамысловасці, медыцыне, архітэктуры і ў мностве іншых сфер дзейнасці людзей. Мы ведаем, што навукова-тэхнічны прагрэс не спыніць: амаль кожны дзень мы назіраем нараджэнне новых тэхналогій, але адкрыцці ў сферы інфарматыкі і асабліва інтэрнэту ўжо доўгі час уплываюць на побыт і мысленне людзей. Па гэтай прычыне з'яўленне і далейшае развіццё лексікі, якая абслугоўвае патрэбы і спецыялістаў у сферы вылічальнай тэхнікі, і простых карыстальнікаў, не сталі нечаканасцю.

Пачнем разгляд спецыяльнай лексікі ў выбраных сферах з тлумачэння таго, што адносіцца да такой лексікі і што ўваходзіць у яе склад. Да спецыяльнай лексікі адносяцца словы, якія ўжываюцца прадстаўнікамі пэўнай спецыяльнасці ці галіны навукі. Асноўнымі разрадамі спецыяльнай лексікі з'яўляюцца тэрміны, прафесіяналізмы і наменклатурныя назвы [1].

Тэрмін – гэта спецыяльнае слова ці спалучэнне слоў, створанае (прынятае, запазычанае) для дакладнага выражэння спецыяльнага паняцця і абазначэння спецыяльнага прадмета. У сферы інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі пашыраны такія тэрміны, як *камп'ютарная мыш*, *манітор*, *сістэмны блок*, *Інтэрнэт* і г.д. Сістэма тэрмінаў пэўнай галіны навукі, тэхнікі, культуры называецца тэрміналогіяй (напр., *біялагічная*, *лінгвістычная*, *матэматычная тэрміналогія* і інш.). Тэрміналогіяй (або тэрміналагічнай лексікай) называецца таксама ўся сукупнасць тэрмінаў канкрэтнай мовы (*беларуская тэрміналогія*) [2].

Прафесіяналізмы – гэта словы і выразы, уласцівыя мове прадстаўнікоў якой-небудзь прафесіі або сферы дзейнасці. Можна прывесці наступныя прыклады прафесіяналізмаў, распаўсюджаных сярод праграмістаў: *баг* – 'памылка ў кодзе, праз якую праграма выконваецца некарэктна', *айпі*, *айпішнік* – 'унікальны адрас камп'ютара ў інтэрнэце, прысвоены правайдарам', *бэкап* – 'рэзервовая копія дадзеных'. Адрозненні тэрмінаў ад прафесіяналізмаў у тым, што першыя ўжываюцца ў пісьмовым маўленні і маюць афіцыйны статус, а таксама не маюць экспрэсіўнай афарбоўкі, якая ўласціва прафесіяналізмам, і звычайна стварэнне іх носіць мэтанакіраваны характар. Прафесіяналізмы ж адрозніваюцца стыхійнасцю ўзнікнення і пераважна сустракаюцца ў вусным (неафіцыйным) маўленні прадстаўнікоў розных прафесій [3].

Наменклатурныя назвы (номены) – гэта толькі сукупнасць назваў, якія ўжываюцца ў навуцы, тэхніцы, вытворчасці і г.д. Інакш кажучы, у адрозненне ад тэрмінаў, якія перадаюць сутнасць адпаведных навуковых паняццяў, наменклатурныя назвы толькі абазначаюць (назваюць) канкрэтныя аб'екты. Напрыклад, да тэрмінаў інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі можна аднесці *мову праграмавання* – штучную мову, якая дазваляе кіраваць паводзінамі машыны, звычайна камп'ютара. У сваю чаргу ў разрад наменклатуры трэба залічыць назвы канкрэтных моў праграмавання, напрыклад, *джава*, *дэлфі*, *пайтан*, *рубі* і інш. Аналагічна, тэрмінам з'яўляецца і выраз *электронная пошта* – 'служба інтэрнэту для абмену лістамі з любым абанентам сеткі інтэрнэт', а адпаведнымі номенамі будуць назвы такіх сэрвісаў, як "Мэйл.ру" ці "Яндэкс-пошта" [4].

Што ж уваходзіць у склад спецыяльнай лексікі ў галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі? Напэўна, часцей за ўсё ў лінгвістычных даследаваннях сустракаюцца тэрміналагічныя словазлучэнні з дамінантай-назоўнікам *камп'ютар*: *камп'ютарная лексіка*, *камп'ютарная тэрміналогія*, *камп'ютарны слэнг* і інш. Не ў апошнюю чаргу гэта звязана з тым, што менавіта камп'ютар застаецца самым даступным і папулярным сродкам вылічальнай тэхнікі.

Для прыкладу, разгледзім падрабязней камп'ютарную лексіку. Да яе беларуская даследчыца К. Шчасная адносіць наступныя групы слоў: тэхнічную тэрміналогію, якая называе тэхнічныя і лічбавыя прыстасаванні, прылады сувязі, іх часткі; назвы праграм, электронных выяў і падобнага; назвы працэсаў і аперацый з камп'ютарнымі сістэмамі; інтэрнэт-тэрміналогію; камп'ютарны слэнг; тэрміны з іншых навук, якія пашырылі сваё значэнне; назвы людзей па прафесіі і занятках [5].

Існуюць і іншыя назвы-дамінанты, такія як *інфарматыка*, *інфармацыйныя тэхналогіі*, *праграмаванне*. Вакол кожнай з іх сфарміраваліся свае адгалінаванні спецыяльнай лексікі і асобыя назвы сістэм тэрмінаў: падмова інфарматыкі; мова інтэрнэту; лексіка, звязаная са сферай ІТ-тэхналогій; тэрміналогія праграмавання. Фактычна ўсе з вышэйназваных адгалінаванняў валодаюць і пэўнай колькасцю агульных лексем, скажам, *алгарытм*, *каманда*, *камп'ютар*, *опцыя*, *праграма*. Такую лексіку, агульную для розных, але блізкіх тэрмінасістэм, якая захоўвае ў іх адзінства свайго лексічнага значэння і семантычную структуру, можна назваць дыфузнай (ад лац. *diffusio* – пашырэнне, расцяканне, расейванне, узаемадзейненне) [6].

Спецыфічнай рысай беларускай тэрміналогіі па інфарматыцы і вылічальнай тэхніцы з'яўляецца яе запазычаны характар: пераважная большасць тэрмінаў гэтай галіны паходзіць з англійскай мовы. Тэрміны, адпаведныя прадметам, якія ўпершыню бачаць свет у англамоўным асяроддзі, зразумела, не маюць беларускамоўных аналагаў. У такім выпадку запазычванне можа адбывацца непасрэдна з мовы-крыніцы ў беларускую мову ці праз рускую мову.

Часам вызначыць напрамак запазычвання немагчыма, бо нацыянальныя тэрміны фактычна з'яўляюцца транслітарацыяй англійскіх. Напрыклад, якім шляхам прыйшоў тэрмін *"bit"* у беларускую мову? Адбылося гэта такім чынам: *bit* → *бум* → *біт*, ці *bit* → *біт*, немагчыма вызначыць. Аналагічныя цяжасці сустракаюцца з тэрмінамі *дыск* (*disk* → *диск* → *дыск* ці *disk* → *дыск*), *фармат* (*format* → *формат* → *фармат* ці *format* → *фармат*).

Нельга не адзначыць уплыў лацінскай мовы: большасць англамоўных запазычванняў узнікла на базе лацінскіх каранёў. Напрыклад, *аб'ект* – *object* (ад лац. *objectum* 'прадмет'), *структура* – *structure* (ад лац. *structura* 'узаемаразмязчэнне і сувязь частак цэлага, будова чаго-небудзь'). У тэрміналагізаваных словазлучэннях адно са слоў можа захоўваць падабенства да запазычанага, а другое – перакладацца: *віртуальная памяць* – *virtual memory* (ад лац. *virtualis* 'моцны, здольны' і *memoria* 'памяць'); *магнітная ячэйка* – *magnetic cell* (ад лац. *magnes* 'магніт' і *cella* 'ячэйка') і інш. У выпадку некаторых тэрмінаў выкарыстоўваюцца не карані, а грэчаскія адпаведнікі цалкам: *праграма* – *program* (лац. *programmata* 'пісьмовае паведамленне') [7].

Сустракаюцца і запазычванні з іншых моў: *інфарматыка* – ад французскага *informatique*, *брандмаўэр* – ад нямецкага *brandmauer* (*brand* 'пажар' і *mauer* 'сцяна'). На пачатку фарміравання беларускай тэрміналогіі па інфарматыцы рабіліся таксама спробы выкарыстоўваць польскую тэрміналогію з гэтай сферы, у першую чаргу, па прычыне блізкасці польскай мовы да беларускай. Так, напрыклад, у падручніках М. Савіцкага можна знайсці тэрміны *ладаванне* 'загрузка', *друкарка* 'прынтар', якія ўзніклі не без уплыву польскай мовы, напрыклад: польскія тэрміны *ladowanie* 'загрузка праграмы, базы звестак' і *drukarka* 'прынтар' [8].

Цікавую гісторыю мае слова, якім называецца самае пашыранае на сённяшні дзень электроннае прыстасаванне, – *камп'ютар*. Назоўнік *камп'ютар* узнік у англійскай мове на базе слоў *to compute* 'вылічаць' і *computer* 'вылічальнік; тое/той, што/хто вядзе падлік, лічыць, вылічае'. Англійскае слова, у сваю чаргу, узыходзіць да лацінскага *computare* 'лічыць, вылічаць'.

Ад самага пачатку існавання ў беларускай мове гэты тэрмін выступаў у дзвюх формах: *кампутар* і *камп'ютэр/камп'ютар*. Форма *кампутэр* — калька з рускага назоўніка *компьютер*, дзе іншамоўная фіналь *-er* па-руску перададзена як *-ер*, а па-беларуску — як *-эр*, што не адпавядае беларускамоўнаму вымаўленню. Аднак пэўны час менавіта гэтая форма была ўжывальнай. Нарматыўны статус форме *камп'ютар* надала апошняя рэдакцыя «Правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» 2008 г.

Форма *кампутар* уяўляе сабой непасрэдную (без рускамоўнага пасрэдніцтва) транслітарацыю слова *computer*. Па гэтай прычыне некаторыя лічылі гэтую форму лінгвістычна абгрунтаванай. Пры гэтым у беларускім слове няма раздзельнага вымаўлення спалучэння [пу] - англ. *-pu-*, а англійская фіналь *-er* гучыць як [ар], што адпаведна перадаецца на пісьме [9].

Такім чынам, у аснове запазычанай часткі беларускай тэрміналогіі па інфарматыцы ляжаць пераважна англіцызмы, заснаваныя на (грэка-)лацінскіх каранях і перанятыя ў беларускую мову непасрэдна або праз пасрэдніцтва рускай мовы. Сустракаюцца нешматлікія запазычванні з заходне- і ўсходнеўрапейскіх моў.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Лапкоўская, А.М. Беларуская мова (прафесійная лексіка) [Электронны ресурс] / А.М. Лапкоўская. – Рэжым доступу: http://ebooks.grsu.by/lapkovskaya_bel/index.htm. – Дата доступу: 30.03.2020.
2. Панежа, В.В. Беларуская мова (прафесійная лексіка) [Электронны ресурс] / В.В. Панежа. – Рэжым доступу: <https://studfiles.net/preview/5618152/>. – Дата доступу: 30.03.2020.
3. Панежа, В.В. Беларуская мова (прафесійная лексіка) [Электронны ресурс] / В.В. Панежа. – Рэжым доступу: <https://studfiles.net/preview/5618152/>. – Дата доступу: 30.03.2020.
4. Панежа, В.В. Беларуская мова (прафесійная лексіка) [Электронны ресурс] / В.В. Панежа. – Рэжым доступу: <https://studfiles.net/preview/5618152/>. – Дата доступу: 30.03.2020.
5. Шчасная, К.Д. Камп'ютарная лексіка: класіфікацыя і адаптацыя / К.Д. Шчасная // Роднае слова. – 2015. – № 11. – С. 36–39.
6. Свістунова, М.І. Спецыяльная лексіка ІТ-сферы / М.І. Свістунова [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/152779/1/Свістунова_92-98.pdf. – Дата доступу: 22.03.2020.
7. Свістунова, М.І. Інфарматыка і вылічальная тэхніка / М.І. Свістунова // Беларуская мова. Прафесійная лексіка: Прыродазнаўства: вуч. дапам. / М.Г. Прыгодзіч [і інш.]. – Мінск: РІВШ, 2015. – С. 55-82.

56-я Научная Конференция Аспирантов, Магистрантов и Студентов БГУИР, Минск, 2020

8. Савіцкі, М.І. Эканамічная інфарматыка і вылічальная тэхніка: вуч. дапам. для студэнтаў эканамічных спецыяльнасцяў / М.І. Савіцкі. – Мінск, 1996. – С. 24.

9. Бранцэвіч, П.Ю. Англа-руско-беларускі слоўнік асноўных скарачэнняў у галіне інфармацыйных тэхналогій для студэнтаў, выкладчыкаў, спецыялістаў, якія займаюцца інфармацыйнымі тэхналогіямі / П.Ю. Бранцэвіч, А.С. Кабайла. – Мінск, 1996.